

DE MAL

Waarom systemen mensen leesbaar willen maken
en wat er gebeurt wanneer je niet dupliceerbaar bent

*Over werk, school, relaties, coaching, algoritmes
en de kunst om mens te blijven tussen de vakjes*

KRISTAL P.

AXISTASE • ESSAY & CARTOGRAPHY SERIES

COLOFON

De Mal

Auteur: Kristal P.

Uitgave: 2026

ISBN: 9789403936208

Conceptuele reeks: Axistase · Essay & Cartography Series

© 2026 Kristal P. Alle rechten voorbehouden.

Dit boek is een essayistische en cartografische verkenning van standaardisering, selectie, classificatie, rolvorming en autonomie. Het is geen klinisch instrument, persoonlijkheidstest, juridisch advies of universele theorie over menselijk gedrag. De voorbeelden zijn samengesteld en bedoeld om mechanismen zichtbaar te maken, niet om individuele personen te diagnosticeren.

Axistase wordt in dit boek gebruikt als lichte relationele leestalen. De nadruk ligt op drie counterpolaire paren: Massa / Vector (gewicht en richting), Rol / Tijd-sync (functie en passend moment) en Bedding / Radius (draagvlak en ruimte). Waar relevant worden ook Interface / Echo, Conductiviteit / Ritme en Resonantie / Archetype gebruikt. De Kern is geen dertiende as, maar de plaats van vergelijking, weging, correctie en heroriëntatie.

De begrippen leesbaarheidsdruk, pasvormfout, roloverschrijving, duplicatiedruk, wederkerige selectie en correcteerbare mal worden in dit boek als Axistase-werkbegrippen ontwikkeld. Zij worden niet gepresenteerd als reeds empirisch gevalideerde psychologische constructen.

Voor implementatie, aanvragen, samenwerking of vragen: info@axistase.nl

www.axistase.com

VOORAF — Niemand is een formulier

We hebben formulieren nodig. Dat is misschien niet de meest romantische zin waarmee een boek over vrijheid kan beginnen, maar hij is wel eerlijk. Zonder formulieren, categorieën, roosters, functies, cijfers, protocollen en standaarden zou een groot deel van het moderne leven nauwelijks bestuurbaar zijn. Een ziekenhuis moet weten welke patiënt welk medicijn krijgt. Een luchthaven kan niet iedere reiziger als volledig uniek verhaal behandelen. Een werkgever moet beslissen wie een functie kan uitvoeren. Een school moet op enig moment vastleggen wat een leerling beheerst. Een belastingdienst kan niet met miljoenen mensen uitsluitend op basis van persoonlijke gesprekken werken.

Het probleem van de mal begint daarom niet bij het bestaan van categorieën. Het begint wanneer een bruikbare vereenvoudiging vergeet dat zij een vereenvoudiging is.

Een cv is niet de mens die het beschrijft. Een cijfer is niet het kind dat het behaalt. Een functietitel is niet het volledige vermogen van degene die haar draagt. Een algoritmische score is geen karaktereigenschap. Een afwijzing is geen ontologische uitspraak. En een methode die voor duizend mensen werkt, wordt niet automatisch een natuurwet voor de duizend-en-eerste.

Toch gebeurt die verschuiving voortdurend. Een systeem heeft een categorie nodig om te kunnen handelen. Vervolgens gaat de categorie zich gedragen alsof zij de werkelijkheid zelf is. Wat niet past, wordt dan niet gelezen als informatie over de grens van de categorie, maar als afwijking van degene die buiten het vakje valt.

Dit boek gaat over dat moment.

Niet om systemen tot vijand te maken. Niet om iedere selectie verdacht te verklaren. Niet om een romantiek te bouwen rond de uitzonderlijke mens die te bijzonder zou zijn voor iedere structuur. Ook dat is een mal. De vraag is preciezer: **wanneer helpt standaardisering ons om samen te leven, en wanneer begint de standaard het levende materiaal te corrigeren zodat de standaard zelf niet hoeft te veranderen?**

Die vraag verschijnt overal. In sollicitaties waarin iemand wordt afgewezen omdat hij niet bij de cultuur zou passen. In opleidingen waarin een leerling precies genoeg moet afwijken om creatief te heten, maar niet zoveel dat het rooster er last van krijgt. In relaties waarin iemand jarenlang “de sterke” wordt en daardoor geen zwakte meer mag tonen. In coaching waarin vrijheid wordt beloofd via één voorgeschreven route. In sociale media waarin bereik wordt gelezen als waarde. In algoritmen die mensen rangschikken op basis van kenmerken die technisch beschikbaar zijn, niet noodzakelijk op basis van alles wat relevant is.

De mal is dus geen object dat ergens in een kast ligt. Zij is een verhouding tussen complexiteit en bestuurbaarheid. Tussen wat een systeem moet weten om te kunnen handelen en wat een mens is voordat hij tot die informatie is teruggebracht.

In de cartografie van Axistase kunnen we die verhouding verrassend eenvoudig lezen. Massa / Vector vraagt: hoeveel gewicht heeft een categorie opgebouwd, en dient dat gewicht nog de oorspronkelijke richting? Rol / Tijd-sync vraagt: past de rol nog bij deze fase, of is een tijdelijke functie een permanente identiteit geworden? Bedding / Radius vraagt: hoeveel ruimte kan verschil krijgen, en is er genoeg draagvlak om die ruimte werkelijk te dragen?

In gewone taal: hoe zwaar is de regel, waarvoor was hij bedoeld, hoe lang moet hij gelden en hoeveel verschil kan het systeem verdragen zonder uit elkaar te vallen?

Dat is geen anti-systeemvraag. Het is een volwassen systeemvraag.

Een goede mal maakt samenwerking mogelijk. Een slechte mal vraagt het leven zich kleiner te maken zodat de categorie gelijk kan blijven.

Dit boek onderzoekt het verschil.

INHOUD

Proloog — Het vakje dat je niet kende

DEEL I — WAAROM SYSTEMEN VAKJES MAKEN

- 01 Zonder vakjes geen schaal
- 02 Leesbaar is niet hetzelfde als werkelijk
- 03 De nuttige standaard
- 04 Wanneer de standaard zichzelf vergeet

DEEL II — NIET PASSEND IS EEN RELATIE

- 05 Pasvorm is geen identiteit
- 06 Wie bepaalt de criteria?
- 07 De prijs van culture fit
- 08 De uitzondering als foutmelding

DEEL III — DE WERKVLOER EN DE MEETLAT

- 09 Het cv: een mens in twee pagina's
- 10 Scores, targets en Goodhart
- 11 De medewerker die buiten zijn functie kijkt
- 12 Promotie, potentieel en herkenbaarheid

DEEL IV — SCHOOL LEERT OOK LEZEN

- 13 Het kind en de meetbare leeruitkomst
- 14 Cijfers als samenvatting, niet als kind
- 15 “Lastig” is soms een systeemwoord
- 16 Talent dat niet volgens rooster verschijnt

INHOUD · VERVOLG

DEEL V — VRIJHEID IN EEN FORMAT

- 17 Coaching, business en de droomvraag
- 18 Wanneer vrijheid een routekaart krijgt
- 19 Mentor, methode en verborgen criteria
- 20 Duplicatie: waarom schaal kopieën verleidt

DEEL VI — RELATIES MAKEN OOK MALLEN

- 21 De sterke, de gevoelige, de moeilijke
- 22 Rollen die ooit hielpen
- 23 Liefde is geen compatibiliteitstest
- 24 Grenzen, vertrek en het recht om anders te blijven

DEEL VII — HET DIGITALE PROFIEL

- 25 Je profiel is niet jij
- 26 Ranking, zichtbaarheid en algoritmische leesbaarheid
- 27 Als metriek richting wordt
- 28 AI, classificatie en de fout van nette categorieën

DEEL VIII — DE CULTUUR VAN NORMAAL

- 29 De onzichtbare levensloop
- 30 Status als collectieve mal
- 31 Bureaucratie: de kracht en blindheid van formulieren
- 32 Wanneer de uitzondering het systeem corrigeert

DEEL IX — WAT ER MET ONSZELF GEBEURT

INHOUD · VERVOLG

33 Zelfvertaling: jezelf zo uitleggen dat je wordt toegelaten

34 Roloverschrijving

35 Pasvormstress

36 Wanneer nee zeggen een identiteitstest wordt

DEEL X — GEEN OORLOG TEGEN SYSTEMEN

37 Standaarden redden levens

38 Het probleem is niet de mal, maar de monopolie-mal

39 Wanneer aanpassen intelligent is

40 Wanneer aanpassen zelfverlies wordt

DEEL XI — AXISTASE IN GEWONE TAAL

41 Gewicht en richting — Massa / Vector

42 Rol en moment — Rol / Tijd-sync

43 Draagvlak en ruimte — Bedding / Radius

44 Contact en terugkeer — Interface / Echo

45 Doorstroming en ritme — Conductiviteit / Ritme

46 Impact en oorsprong — Resonantie / Archetype

47 De Kern — opnieuw kunnen wegen

DEEL XII — WEDERKERIGE SELECTIE

48 Jij kiest het systeem ook

49 Transparantie vóór intimiteit

50 Criteria die zichzelf moeten kunnen uitleggen

INHOUD · VERVOLG

51 Een nee zonder vernedering

DEEL XIII — ONTWERPEN ZONDER MENSEN PLAT TE SLAAN

52 Meerdere routes naar dezelfde functie

53 Maak uitzonderingen zichtbaar

54 Bouw feedback terug naar de criteria

55 Schaal zonder duplicatie

56 Laat rollen beweeglijk blijven

57 Ontwerp een uitgang

DEEL XIV — VAN MAL NAAR GRAMMATICA

58 Een grammatica maakt verschil leesbaar zonder het te bezitten

59 Organisaties die kunnen leren van wat niet past

60 De mens vóór de categorie

DEEL XV — PRAKTIJKATLAS — WAAR DE MAL DAGELIJKS VERSCHIJNT

61 De sollicitatie: “Vertel eens iets over jezelf”

62 De beoordelingscyclus: wanneer één gesprek een jaar wordt

63 De vergadering: wie klinkt als iemand met gelijk?

64 Het klaslokaal: de leerling die goed zichtbaar kan leren

65 De zorg: de patiënt die niet in het gemiddelde past

66 De uitkering, vergunning of verzekering: wanneer context geld kost

67 De relatie: “zo ben jij nu eenmaal”

68 De sportschool en wellnesswereld: gezondheid als identiteit

INHOUD · VERVOLG

69 Het platform: de maker die op zijn dashboard gaat wonen

70 De community: belonging met kleine lettertjes

DEEL XVI — DE PERSOONLIJKE OMKERING

71 Eerst vertragen

72 Houd de schaal van de conclusie klein

73 Vraag naar functie, niet alleen naar oordeel

74 Leer verschil dragen zonder jezelf uitzonderlijk te maken

75 Kies je vertaling bewust

76 Maak van vertrek geen kosmisch oordeel

77 Zoek systemen met een terugweg

78 Bouw zelf geen nieuwe mal van dit boek

Epiloog — De vorm die ruimte laat

BIJLAGE A — De Mal-scan — twaalf vragen voor dagelijks gebruik

BIJLAGE B — Kernbegrippen

BIJLAGE C — Axistase als lichte cartografische lens

BIJLAGE D — Begrippenstatus en wetenschappelijke burens

BIJLAGE E — Praktijkprotocol voor organisaties

Literatuur en positionering

Uitgave- en onderzoeknotitie

PROLOOG — Het vakje dat je niet kende

De vraag lijkt eenvoudig: “Past u binnen dit profiel?”

Je leest de functieomschrijving. Je herkent jezelf in een groot deel ervan. Je hebt ervaring, ideeën, misschien zelfs meer breedte dan wordt gevraagd. Tijdens het gesprek gaat het goed totdat je een vraag stelt die niet in het script stond. Hoe wordt hier besloten? Wat gebeurt er als het model niet werkt? Wie mag het proces corrigeren? Waarom is deze functie zo afgebakend terwijl het probleem over drie afdelingen loopt?

De kamer verandert nauwelijks zichtbaar. Je bent nog steeds dezelfde persoon. Je competenties zijn niet verdwenen. Maar je bent van categorie gewisseld.

Eerst was je interessant.

Nu ben je moeilijk te plaatsen.

Dat is een belangrijk verschil. Niet omdat iedere organisatie iemand moet aannemen die veel vragen stelt. Soms is een rol werkelijk niet passend. Soms heeft een team juist iemand nodig die binnen een duidelijke opdracht blijft. Soms is een kandidaat eenvoudigweg niet de beste keuze. Selectie is geen morele misdaad.

Maar “niet passend” klinkt vaak alsof de eigenschap volledig in de persoon woont. Alsof een systeem geen aandeel heeft in wat het kan herkennen.

Stel dat een sleutel niet in een slot past. We zeggen niet dat de sleutel als object mislukt is. We zeggen dat sleutel en slot niet op elkaar aansluiten. **Bij mensen verschuift taal sneller naar identiteit.** Niet passend bij deze rol wordt: niet professioneel genoeg. Niet passend bij deze school wordt: ongemotiveerd. Niet passend bij dit tempo wordt: traag. Niet passend bij deze sociale code wordt: vreemd. Niet passend bij dit verdienmodel wordt: nog niet klaar voor vrijheid.

Daarom begint dit boek met één zin die we telkens opnieuw zullen testen:

Pasvorm is een relatie, geen identiteit.

Een systeem moet kunnen kiezen. Maar een mens moet kunnen blijven bestaan buiten de uitkomst van die keuze.

En soms moet de uitzondering niet worden aangepast.

Soms moet de mal opnieuw worden getekend.

DEEL I

WAAROM SYSTEMEN VAKJES MAKEN

Ordening is geen vijand. Vergeten dat ordening een keuze is, wel.

Zonder vakjes geen schaal

Wie ooit een rommellade heeft opgeruimd, kent het basisprobleem van ieder systeem. Losse dingen kosten aandacht. Je moet telkens opnieuw kijken: wat is dit, waar hoort het, wat kan ik ermee? Zodra er bakjes ontstaan, neemt de cognitieve belasting af. Batterijen bij batterijen. Sleutels bij sleutels. Papier bij papier. Ordening spaart tijd.

Op grote schaal wordt dit nog belangrijker. Een ziekenhuis werkt met triage categorieën omdat minuten verschil kunnen uitmaken. Een gemeente gebruikt adressen omdat hulpdiensten anders niet weten waar ze moeten zijn. Een bedrijf maakt functies omdat niet iedereen iedere beslissing kan nemen. Een school gebruikt leerdoelen om te weten wat zij probeert over te dragen.

Categorieën zijn dus technologie. Ze maken complexe werkelijkheid hanteerbaar.

James C. Scott beschreef in *Seeing Like a State* hoe staten historische samenlevingen “leesbaar” maakten door namen, maten, kaarten en registraties te standaardiseren. Zijn punt was niet dat standaardisering nutteloos is. Juist doordat iets leesbaar wordt, kan een bestuur belastingheffen, eigendom registreren, infrastructuur bouwen of publieke diensten organiseren. Maar dezelfde vereenvoudiging kan lokale kennis en verschillen uit beeld drukken wanneer het schema belangrijker wordt dan het terrein.

Dat spanningsveld bestaat ver buiten de staat. Iedere organisatie kijkt door een beperkt aantal vensters. Een supermarkt ziet artikelen via voorraad nummers. Een universiteit ziet studenten via inschrijving, studiepunten en resultaten. Een platform ziet gebruikers via gedrag dat digitaal kan worden geregistreerd. Een recruiter ziet een kandidaat aanvankelijk via cv, profiel, antwoorden en indrukken.

Geen van die blikken is volledig. Dat hoeft ook niet. Het probleem begint wanneer de organisatie vergeet wat haar eigen blik níét kan zien.

Een categorie is namelijk nooit alleen een beschrijving. Zij bepaalt ook welke volgende handelingen mogelijk worden. Wie als “spoed” wordt gecategoriseerd, komt eerder aan de beurt. Wie “niet passend” heet, verlaat het proces. Wie een bepaalde kredietscore heeft, krijgt andere voorwaarden. Wie binnen een onderwijsniveau wordt geplaatst, ontmoet andere verwachtingen en mogelijkheden.

Daarom heeft ieder vakje twee kanten: het maakt iets zichtbaar en het stuurt wat er daarna gebeurt.

In Axiom-termen raakt dit aan Massa / Vector. Een categorie kan door herhaling, beleid, geld, software en gewoonte veel Massa krijgen: zij wordt zwaar. Maar de relevante vraag blijft welke Vector dat gewicht dient. Waarom bestaat deze categorie eigenlijk? Is zij nog een middel voor een doel, of is het doel inmiddels het in stand houden van de categorie?

In gewone taal: een regel kan heel belangrijk worden zonder nog belangrijk te zijn.

Dat onderscheid maakt de rest van dit boek mogelijk. We hoeven niet te kiezen tussen totale vrijheid en totale standaardisering. We kunnen kijken welke mal een taak dient, welke werkelijkheid zij weglaat en of zij kan worden aangepast wanneer het leven niet netjes past.

Leesbaar is niet hetzelfde als werkelijk

Een dashboard kan groen zijn terwijl een team op instorten staat. Een leerling kan gemiddeld scoren en uitzonderlijk muzikaal denken. Een werknemer kan exact aan zijn targets voldoen en tegelijk het vertrouwen van klanten beschadigen. Een relatie kan volgens alle buitenstaanders “goed” zijn terwijl beide mensen al maanden nauwelijks nog werkelijk contact hebben.

Wat zichtbaar wordt in een systeem is afhankelijk van wat het systeem heeft leren lezen.

Dat klinkt eenvoudig, maar in het dagelijks leven verwarren we **leesbaarheid voortdurend met werkelijkheid**. Zodra iets een getal, label of officiële status heeft, voelt het steviger dan informatie die moeilijker te vangen is. Een score lijkt objectiever dan een observatie. Een functietitel lijkt duidelijker dan informeel vakmanschap. Een diagnose, beoordeling of ranking krijgt al snel meer gewicht dan wat iemand zelf nog niet goed kan formuleren.

Soms is dat terecht. Een getrainde meting kan betrouwbaarder zijn dan een losse indruk. Een formele procedure kan beschermen tegen vriendjespolitiek. Een goed ontworpen standaard voorkomt dat willekeur bepaalt wie toegang krijgt. Het punt is niet dat het meetbare verdacht is.

Het punt is dat meetbaarheid een eigenschap van de informatievorm is, niet een garantie dat alles wat belangrijk is ook gemeten werd.

Dat verschil wordt duidelijk wanneer we twee vragen uit elkaar houden. De eerste is: “Wat weten we?” De tweede: “Wat kan ons systeem registreren?” Soms overlappen die sterk. Soms nauwelijks.

Een organisatie die alleen verkoopaantallen meet, ziet de medewerker die rustig een ingewikkelde klant behoudt mogelijk als minder productief dan iemand die veel snelle transacties sluit. Een school die vooral snelheid belooft, kan diep denken verwarren met traagheid. Een sociaal platform dat aandacht meet, belooft niet automatisch betrouwbaarheid; het belooft wat aandacht veroorzaakt.

De mal ontstaat wanneer de registratievorm terug gaat dicteren wat als echt telt.

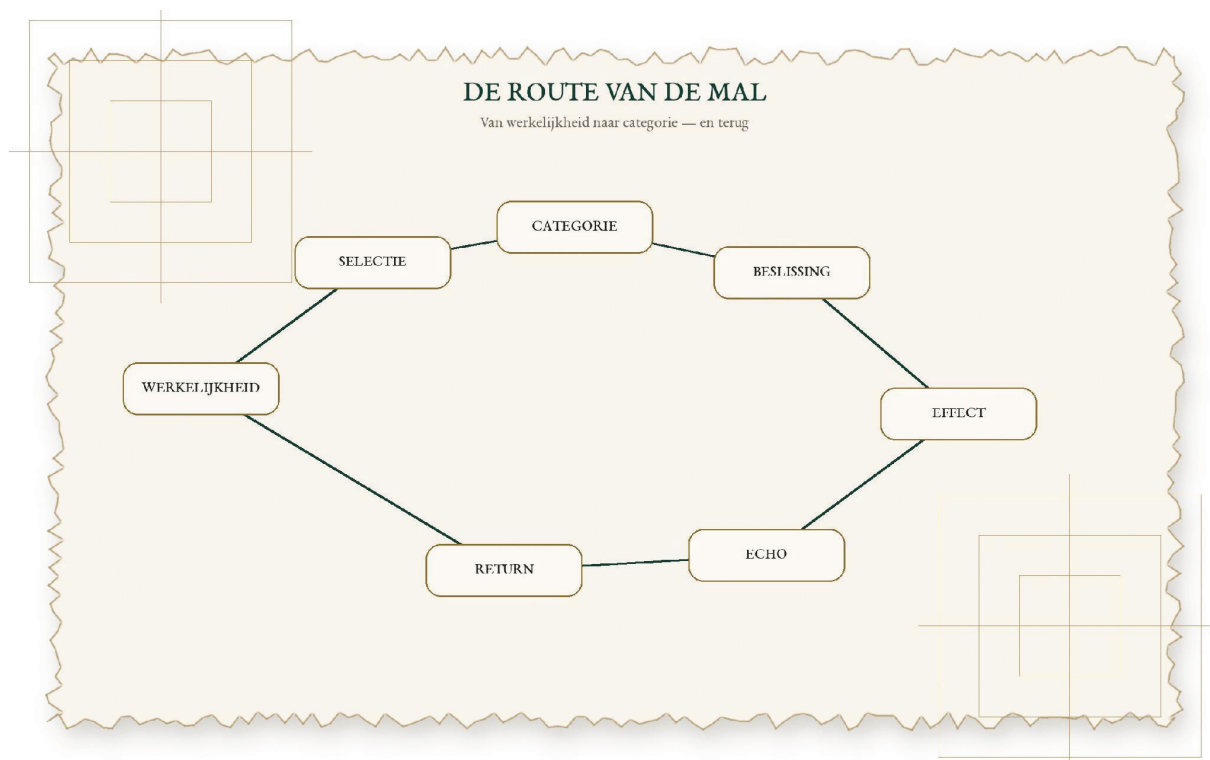
Daarom is een van de belangrijkste vragen in dit boek: welke werkelijkheid moet eerst worden vertaald voordat dit systeem haar kan zien?

Vertaling is nooit neutraal. Een mens die solliciteert, leert zichzelf omzetten in competenties. Een maker vertaalt jaren van werk naar een pitch van twee minuten. Een patiënt vertaalt een ingewikkeld lichamelijk gevoel naar woorden die binnen een consult bruikbaar zijn. Dat kan noodzakelijk en zelfs bevrijdend zijn. Maar elke vertaling laat iets achter.

De volwassen houding is niet: “mijn ervaring is te uniek voor iedere categorie.” Dan wordt onleesbaarheid een nieuwe identiteit. De volwassen houding is: “ik wil weten welk deel van mij hier wordt gelezen, welk deel niet, en of dat voldoende is voor de beslissing die nu wordt genomen.”

Een goede mal kent haar eigen resolutie.

Een slechte mal denkt dat wat buiten beeld valt niet bestaat.

Van werkelijkheid naar categorie: iedere selectie maakt iets zichtbaar en laat iets achter.

De nuttige standaard

Een boek over de mal kan gemakkelijk anti-regel worden. Dat zou inhoudelijk goedkoop zijn.

Standaarden hebben miljoenen levens veiliger, eenvoudiger en eerlijker gemaakt. Een stopcontact dat overal anders werkt is geen ode aan menselijke diversiteit. Medicijndoseringen mogen niet afhangen van de stemming van de verpleegkundige. Bouwvoorschriften bestaan omdat zwaartekracht weinig interesse heeft in persoonlijke expressie. Toegankelijkheidsnormen helpen juist mensen die eerder door willekeur werden buitengesloten.

Een standaard is op zijn best een gezamenlijke afspraak die onnodige onzekerheid wegneemt.

Dat maakt samenwerking mogelijk tussen mensen die elkaar niet persoonlijk kennen. De piloot hoeft de monteur niet volledig te vertrouwen als procedures en inspecties de kwaliteit mee dragen. Een klant hoeft niet te weten wie ieder onderdeel van een apparaat heeft gemaakt. Een leerling kan naar een andere school verhuizen zonder dat alle betekenis van een diploma verdwijnt.

De vraag is dus niet of standaardisering bestaat. De vraag is welk soort verschil de standaard veilig mag negeren.

Bij een schroefdraad is veel uniformiteit wenselijk. Bij een mens wordt het ingewikkelder. Een functieprofiel kan minimale vereisten formuleren, maar zodra stijl, tempo, achtergrond, persoonlijkheid en sociale codes als vanzelfsprekend onderdeel van “fit” worden behandeld, kan functionele selectie ongemerkt **culturele reproductie** worden.

Daar komt een tweede vraag bij: **wat kost een uitzondering?**

Een systeem kan niet oneindig flexibel zijn. Als ieder individu zijn eigen procedure, planning, contract en definitie krijgt, wordt coördinatie onbetaalbaar. De roep om maatwerk kan daarom net zo onrealistisch worden als de roep om uniformiteit. Volwassen ontwerp zoekt geen wereld zonder mallen, maar maakt **onderscheid tussen kernvereisten en gewoonten die alleen kernvereisten lijken**.

Dat onderscheid is verrassend praktisch. Vraag bij een regel:

- Welke fout probeert deze regel te voorkomen?
- Welke functie moet hierdoor betrouwbaar blijven?
- Is exact deze vorm noodzakelijk om die functie te beschermen?
- Welke afwijking zou veilig kunnen bestaan?
- Hoe merken we dat de regel inmiddels meer schade veroorzaakt dan zij voorkomt?

In Axiom is dit opnieuw Mass / Vector. De standaard krijgt Massa omdat hij steeds opnieuw wordt gebruikt. Maar de Vector blijft de oorspronkelijke functie. Zodra de standaard zichzelf gaat verdedigen tegen de functie waarvoor hij ooit bestond, is de richting omgekeerd.

De beste standaarden zijn daarom niet slap. Ze zijn precies en corrigeerbaar.

Ze weten wat niet onderhandelbaar is.

En ze weten wat gewoonte was.